

UDK/UDC: 94(497.5 Vinodol)~1944/1945~

Stipe Tonković

VINODOLCI U OSLOBODILAČKOJ I ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI - III

U prethodnom II. dijelu pregleda (VZ, 9/2004: 327) poslije kapitulacije Italije opisuje se dolazak novog njemačkog okupatora, njegova taktika borbe i represalije, prolazak četnika kroz Vinodol, problemi s ishranom stanovništva uz obradu antifašističkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora. Od institucionalnih segmenata NOB ostali su neobjavljeni: sudstvo i djelimično obavještajni rad, što se uz pripreme za oslobođenje i samo oslobođenje daje u ovom nastavku - dijelu III. (uz rezime I., II. i III. dijela i dodatak listu nedovoljno obrađenih pitanja o narodno oslobodilačkoj borbi (NOB-i) u Vinodolu.

PRAVOSUĐE, OBAVJEŠTAJNI RAD

U posljednje dvije ratne godine sudstvo (pravosuđe) je sve više dobivalo na značaju. U početku su, naime, sudovi bili dijelovi općinskih, kotarskih i okružnih NOO, sa sudskim odsjecima i sudskim vijećem od 3 člana. Već je u Svibanjskoj deklaraciji Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH-a) i Glavnog štaba Hrvatske (GŠH) 1943. god. kategorički proklamirano načelo da "nitko ne može biti suđen bez Narodno oslobodilačkih odbora (NOO)", čime je rečeno da se NOP istodobno bori i za "socijalna i demokratska prava, te je prema tome daleko od svakog nasilja i nezakonitosti".¹ Viša razina razvoja sudstva u okviru već sada državnog sustava, postignuta je 15. studenog 1944. g. odlukom o odvajanju sudske od izvršne vlasti, odnosno sudstva od uprave, "što je značilo i osamostaljenje, iako još ne i nezavisnost sudstva kakvo ga poznaju demokratska društva".²

Sud Okružnog NOO za Hrvatsko primorje osnovan je u veljači 1944. g. čiji je prvi predsjednik Ante Vrkljan, a nasljeđuje ga Tomo Stržić. Ubrzo se osnivaju i kotarski sudovi, a u ljeto 1944. g. održava i prvo savjetovanje sudova KNOO sa područja Hrvatskog primorja (u Treskavcu, iznad Lukova, tada i sje-

¹ Kisić-Kolanović, Vrijednosni principi novog pravnog poretka, Časopis za suvremenu povijest 1. ZGB 1984., str. 1-27

² Isto, str. 13

dištu suda KNOO Novi) s temom - "Praktičan rad i provedba Uputstva ZAVNOH-a za rad sudova". Slično savjetodavno i instruktivno savjetovanje organizirano je i u prosincu 1944. g. kada se posebno govorilo o izvršavanju kazni.

Pravnu ideološku osnovu pravosuđa, dakle, pravnu teoriju sudstva imao je za svoj sadržaj i Prvi kongres pravника antifašističke Hrvatske u Glini 1944. g., koji analizira i daje tipologiju ratnih zločina.³

Poslije njemačke okupacije sudovi Kotarskog i općinskih NOO bili su u Vinodolu jedina sudska vlast, a djelovali su i na oslobođenim i poluoslobođenim područjima. Sudske rasprave su se vodile i po selima, npr. u Podgori i Kričini - Bribir u kojima je boravilo od njemačkih okupatora prognano stanovništvo. Uz sudsko vijeće raspravama prisustvuju i porotnici - već u prosincu u kotaru Novi ima ih 20. Koriste se i javna suđenja, posebno za krađe, a suđenjima su nazočni i "predstavnici javnih interesa", budući javni tužitelji. Kazne su novčane, što ulazi u Fond općine ili kotara, ponekad su u naturi. Tu je prisilni i popravni rad ili zatvor, što je već u nadležnosti Komande primorskog područja, koje ima i vojnog istražitelja. Kroničar zapisuje da se u ovoj komandi ni jednom zatvoreniku suda KNOO Novi nije dogodila bilo kakva nesreća⁴. Sudovi se bave i oporukom i pomažu komisijama za ratne zločince.

Uporedo s civilnim sudovima djeluju, dakle, i vojni sudovi, predviđeni još Fočanskim i Drničkim propisima 1942. g. koji sude za djela špijunaže, izdaje i suradnje s okupatorom. Za te delikte suđeno je u Novom poslije kapitulacije Italije, kada su izrečene dvije smrtno kazne, i više njih na prisilni rad, odnosno u Bribiru tri smrtno kazne i dvije na prisilni rad.

Kao u svakoj vojsci i državi i unutar NOP organiziran je **obavještajni rad**. Već od prvih dana rata obavještenja o utvrđenjima, naoružanju, kretanju okupatora, kao i o domaćim doušnicima i suradnji s neprijateljem davale su, kao svoj redovni zadatak, antifašističke organizacije, ali i pojedini domoljubi, pa i antifašistički orijentirani vojnici (što je bio slučaj u italijanskim garnizonima Novi, Ledenice, Žrnovnica). Obavještajni punktovi formiraju se u vojnim jedinicama, a u lipnju 1943. g. se odvaja "teritorijalna obavještajna služba" i osnivaju uz Glavni obavještajni centar (GOC) - pomoćni centri (POC) i rajonski obavještajni centri (ROC) za teritoriju jednog ili više kotara⁵ (57). Centri imaju mrežu svojih povjerenika, iako se i dalje informacije prikupljaju i drugim tadašnjim kanalima. U svibnju 1944. g. ustanovljava se OZN-a - "odsjek za

³ Na listi kazni bile su konfiskacije imovine i gubitak ljudskih prava.

⁴ D. Ježić, Razvitak i djelovanje narodne vlasti u kotaru Novi 1943.-1945. Vinodolski zbornik (VZ) 4. str. 139. Novi Komandant Primorskog područja Mihovil Antičić (komesar Vlado Car) imenovan je 7. VII 1944. g.

⁵ M. Vidović, Organizacija obavještajne službe NOP-a u Vinodolsku, VZ/3 Crikvenica, 1983. g. str. 175.

zaštitu naroda", koja će kasnije dobiti naziv UDB-a - "ured za državnu bezbjednost (sigurnost)". ROC-evi su poslije kapitulacije Italije preuzeli ispitivanje svih delikata, koji su već ranije otkriveni od strane aktivista i naroda, pa je vojni sud sudio na osnovu utvrđenih činjenica i javno. Vjerojatne greške u prvoj fazi NOB (do sredine 1942. g.) kada su suđenja bila štabska ili "četna" i krivica nedovoljno dokazana za često prestroge mjere, poslije su izbjegnuta, ali se i dalje sudilo po pravnim načelima oslobodilačke borbe, što je već citirano.

PRIPREME ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE OD NJEMAČKIH OKUPATORA

Prvi mjeseci 1945. g. i posljednji "dani rata, kao kritično i dalje se ocjenjuje prehrana, a narod je "iscrpljen, premoren a ponegdje nestrpljiv" je je "vladala psihoza skorog oslobođenja"⁶. Nesigurnost i strah nisu toliko važni, jer su upadi trupova gotovo prestali: pretposljednji napad njemačkog trupa 10. I 1945. g. izvršen je na komandu mjesta Novi, a zadnji s dva trupa iz Senja (Krivi put) i Novog čak 8/9. IV 1945. na zbjegove gornjeledeničkih sela kada su otieli 45 grla krupne stoke i 5 konja. Njemačko legionarske jedinice nastavljaju pljačku u Bribiru. Iz crikveničkog garnizona vrše prepade u grižansko-tribalska sela. U jednom izvještaju iz novljanskog kotara (22. II 1945. g.) se kaže "Od kada se nalazimo u borbi još nikada nije bilo ekonomsko stanje teško kao danas... narod je malo otupio, nije onog poleta kao prije, "najlošije živi i muče se od svih u Primorju"⁷. I u takvim okolnostima narod se raduje preletanju eskadrila savezničke avijacije, koja ponekad bombardira i Primorje: Sušak, Crikvenicu, Senj, Krk i ostala mjesta gdje su okupatorske posade. U saveznike je narod donekle i razočaran (očekujući njihovo iskrcavanje), ali s nadom prati njihovo napredovanje u Italiji i na zapadnom frontu, mnogo više napredovanje Crvene armije (Rusa) na istoku. U rujnu 1944. g. uz pristanak Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije i Vrhovnog štaba NOV i POJ Crvena armija prelazi na jugoslavenski teritorij i sudjeluje u oslobađanju Beograda (20. X 1944. g.) u čemu, u sklopu 6. ličke divizije učestvuje i više Vinodolaca. I dalje su u fokusu pozornosti Vinodolaca odluke 2. zasjedanja Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) i 3. zasjedanja ZAVNOH-a. Ostaju pomalo nejasni narodu - sporazum Tito-Šubašić (Vis 16. lipnja 1944. g.), a kasnije i formiranje jedinstvene Privremene jugoslavenske vlade Tito-Šubašić (7. III 1945. g.). Naime, još se sumnja neće li Englezi vratiti kralja Petra II Karađorđevića i Kraljevinu. Teško ekonomsko stanje uoči oslobo-

⁶ A. Tus, Partijska organizacija u Vinodolu 1943.-45., VZ/4, str. 92.

⁷ Isto, str. 55.

đenja, uz "reakcionarne elemente" koriste i grupice dezertera koji šire svoje obrambene parole da je važno "sačuvati glavu, a oslobođenje će i tako doći".⁸

U listopadu 1944. g. oslobođen je Split, do kraja godine čitava Dalmacija, a cijela vojska je mobilna i u završnim operacijama. Na Novu 1945.g. Vrhovni štab formira 1., 2. i 3. Armiju narodno-oslobodilačke vojske (NOV), nešto kasnije 4.-tu Armiju, čije jedinice sudjeluju i u oslobođenju Vinodola. Prvog ožujka 1945. g. ukazom maršala Josipa Broza Tita NOV dobija naziv "Jugoslaven-ska armija a mornarica "Jugoslavenska mornarica".

U Splitu se 14. travnja 1945. g. konstituira prva hrvatska Vlada, na čelu s Vladimirom Bakarićem, dok predsjednik ZAVNOH-a ostaje hrvatski pjesnik i borac Vladimir Nazor. Ovaj događaj primljen je sa zadovoljstvom i olakšanje, jer je bio dodatni preduvjet da će se ciljevi NOB ostvariti.

Za skoro oslobođenje vrše se pripreme i u Vinodolu. Kotarske ustanove Crikvenice 30. III 1945. g. izvještavaju: "prema dobijenim direktivama pristupilo se formiranju milicije, pripremama za obnovu komunikacija, a građa za mostove već je dovršena... Dogovorili smo se o smještaju kotarskih i okružnih ustanova i vojske u Crikvenici poslije oslobođenja ... Od prošlog izvještaja uspjeli smo mobilizirati 50 ljudi za NOV, oko 15 zidara i grupu od 40 ljudi za gradnju mostova. Slično navode i u kotaru Novi (18. i 31. III 1945.): "provedena je mobilizacija u pozadini - godišta 1900. (45 g. starosti) do 1927. "... kotar Novi je u tom pogledu potpuno iscrpljen". I dalje "cesta Breze - Stalak potpuno je osposobljena za promet a uz obalu neprijatelj "minira svaki most i propust na cesti"⁹. U svim pripremama vrlo su angažirane i komande mjesta, kao i Komanda područja i sve antifašističke organizacije.

ZAVRŠNE OPERACIJE ZA OSLOBOĐENJE VINODOLA PRODOR 19. DALMATINSKE DIVIZIJE

Na području Vinodola, početkom proljeća 1945.g. od vojnih snaga prisutni su: dio 1. bataljona 1. Primorsko-goranskog odreda, 2. bataljon 2. Primorsko-goranskog (PG) odreda, jedan bataljon 43. Istarske divizije, borbena grupa odreda, izviđački vod 2. odreda, udarna grupa 1. odreda. U danima prodora 19. dalmatinske divizije NOV iz pravca Like na ovom su području dvije komande mjesta Crikvenice i Novog, Komanda primorskog područja, svaka

⁸ Iako se u opisivanju događaja u Narodno-oslobodilačkoj borbi (NOB) Vinodola donekle zaobilaze "dezerteri" njihov broj u nekim mjestima i u jednom vremenu nije bio beznačajan.

⁹ A. Tus, Partijske organizacije Vinodola, VZ/4, str. 97.

s po četom boraca. Dalmatinci već 6. travnja oslobađaju Otočac, a 9. travnja Senj¹⁰ (62). Neprijatelj za zaustavljanje naših jedinica u Vinodol dovlači svježe snage, jer je 392 njemačko-legionarska divizija 15. planinskog korpusa doživjela slom u sudaru s 19. dalmatinskom divizijom već na Vratniku. S novim snagama 237. pješadijske divizije 1048 pješadijski puk, relativno s jakim garnizonom u Crikvenici od 500 vojnika, otpor pruža oko 5000 neprijateljskih vojnika. Utvrđuju se na liniji Povile - Ledenička gradina - Duplje - Rožena - Veternjak - Kobiljak - Lič.

Dobro izveden daljnji prodor 14. brigade 19. dalmatinske divizije (komandant divizije Stanko Parmač) 13. travnja preko Krivog puta i Krmpota u širi prostor Breza, Batera, Mataija Drage, označio je i prvi dan borbe za oslobođenje Vinodola. 19. divizija bila je ojačana samohodnim divizionom artiljerijske brigade 4. armije, dok se nije mogla aktivirati mornarica, jer su Krk još držali Njemci, a ni saveznička avijacija koja je mirovala na aerodromu Zemunik i tako zatajila u snabdijevanju i pomoći našim jedinicama.

Za prijenos municije do polaznih položaja za napad 5. i 6. brigade 19. divizije "bilo je angažirano raspoloživo stanovništvo gornje ledeničkih i zagonjskih sela sa svojim prijevozom i tovarnim blagom"¹¹ (63). Ljudstvo Vinodola dalo je i vodiče u jedinicama i štabovima, a narod i omladina su pomagali i ranjenicima i jedinicama u svakom naselju u prolazu.

Napad na neprijateljske položaje počeo je 14. travnja, kada je 14. brigada u jurišu osvojila Ledeničku gradinu da se približi Povilama i zauzme Donji Zagon i Duplje.

Istovremeno se dvije brigade 19. divizije - 5. i 6. - prebacuju istom rutom iz Breza preko Crnog Kala do Ravnog, da bi 6. brigada preko Lukova izbila na položaje za napad, a 5. ojačana brdskim artiljerijskim divizionom, protuoklopnom baterijom i četom inženjerije iz Ravnog krenula prema Planjavi, slomila otpor i izbila na Sušik i Grižane. Sve tri brigade 19. divizije produžile su napad 15. travnja: 5. brigada izbila je u rajon Klanfari - Domjani i presjekla odstupnicu neprijatelja iz Crikvenice prema Kraljevici, a 6. brigada preko Bribira izbila je u područje Selca i presjekla odstupnicu glavnoj grupaciji Nijemaca iz Novog. Cjelodnevnom borbom Njemci su (15. IV) pod zaštitom mraka željeli izvući što više svojih snaga u Kraljevicu, što im je dosta i uspjelo. Pri povlačenju porušili su mostove u Novom i Crikvenici, a 14. brigada ušla je u Novi 15. travnja 1945. g. u 22 sata. Dio snaga 14. brigade bio je upućen u smjeru Bribira u pomoć 6. brigadi gdje je sve do 17 sati lomila

¹⁰ A. Giron - dr. P. Strčić, Zaobići riječko područje (u završnici II svjetskog rata), Povijesno društvo Rijeke, Rijeka 1995. g. str. 26-29.

¹¹ P. Frković, razvoj Narodno oslobodilačke vojske i novi okupator, VZ/4, str. 57- 58.

otpor neprijatelja, posebno na prijevoju Barbara, ali su se Njemci uz manje gubitke uspjeli povući u pravcu Crikvenice. Pred zoru, 16. travnja 1945. g. 5. brigada slomila je otpor neprijatelja u Crikvenici i zauzimanjem Velikog dola, Sv. Jakova (Jadranova) tog je dana Vinodol bio potpuno oslobođen¹².

U trodnevnim borbama za oslobođenje, narod, sve antifašističke organizacije i ustanove Vinodola hrabro i svesrdno davale su podršku i pomoć 19. dalmatinskoj, dragim Dalmatincima koji su ovdje, kao i Vinodolci na drugim bojišnicama, ostavili živote - u desetodnevnim završnim operacijama poginuo je 151 borac, 317 ih je ranjeno, 57 nestalo. Na donjezagonjskom groblju sahranjeno je 10 boraca poginulih u osvajanju ledeničke gradine, u Novom također, kao i u drugim mjestima Vinodola. Njemci su imali veće gubitke - 1461 poginulih i 806 zarobljenih, među njima i legionara i ustaša. Ratni plijen je bio velik. Sloboda se neopisivo slavila¹³.

BORBE XIII. PRIMORSKO GORANSKE DIVIZIJE DOPRINOS VINODOLACA SLOBODI

U završnim operacijama nalazila se sjevernije od Modruša prema Ogulinu naša 13. primorsko-goranska divizija u kojoj se borila većina Vinodolaca. 13. divizija oslobodila je 10. IV 1945. g. Ogulin, zatim prebačena u primorski pojas na liniju stare italijansko-jugoslavenske granice, gdje se učvrstila odbrana 97. njemačkog korpusa, a isturenim odredima na crtu Lokve - Plase - Kraljevica. Poslije zauzeća Lokava dijelovi divizije izbili su do Klane u pravcu Istre i Trsta, u čijoj će široj okolini uz "najžešće borbe koje je 13. divizija vodila"¹⁴ (66) sudjelovati u uništenju, odnosno predaji 97. njemačkog korpusa sa 16000 vojnika, dva dana prije kapitulacije njemačke (7. V 1945.). U toku završnih borbi 13. divizija spojila se 5. svibnja sa 19. i 26. dalmatinskom divizijom, a nekoliko dana ranije sudjelovala je u oslobođenju Sušaka (2. svibnja). Posljednji pokreti 13. divizije bili su marš prema Ilirskoj bistrici i Gorici (10. V), a 25. lipnja 1945. g. u skladu s novom organizacijom IV armije, divizija je rasformirana.

U četverogodišnjoj borbi 1941.-1945. Vinodolci su sudjelovali od prvih dana, većina u 13. primorsko-goranskoj diviziji, ratnoj mornarici, pratećem bataljonu Vrhovnog štaba NOVJ (32 Vinodolca), a ne zna se koliko u ostalim jedinicama Hrvatske (samo je iz Bribira 10-15 boraca u 10. zagrebačkom kor-

¹² P. Frković, Razvoj NOV i novi okupator 1943.-1945., VZ/4, str. 57.-58.

¹³ Isto, str. 59.

¹⁴ S. Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske (IHRPH) Zgb 1968. g. str. 211

pusu). U Vinodolskoj i drugoj literaturi o NOB to zbirno iznosi oko 3000 u jedinicama NOV,¹⁵ 68 plus aktivista u organima vlasti, organizacijama, ustanovama. Među njima je bilo 280 prvoboraca ("spomeničari" 1941.), od kojih je 201 bio borac u prvim vojnim jedinicama, 685 poginulih boraca, 105 civilnih žrtava fašističkog i nacističkog terora, 520 zatočenih u koncentracijskim logorima i zatvorima¹⁶ (69). Od oko 16000 stanovnika predratnih kotareva Novi i Crikvenica sudjelovalo je u NOB prema slobodnoj procjeni 80%. U španskom ratu bilo je 17 Vinodolaca - dobrovoljaca. U čin generala unapređeno je poslijeratnih godina 9 istaknutih komandanata, odnosno uz Ivana Baričevića i Antona Tusa nešto kasnije ukupno 11 generala, uz oko 300 časnika, dok je 6 najistaknutijih ratnih Vinodolaca proglašeno narodnim herojima¹⁷

REZIME I., II. i III. DIJELA PREGLEDA

1. Povijesno gledana, a u kontinuitetu predratnih previranja¹⁸, shvaćanje većine naroda o opasnosti od italijansko-fašističke okupacije, uz stav rukovodstva KP kojeg je prihvatilo jezgro progresivnih grupa i pojedinaца, posebno komunista, da se sili mora suprotstaviti **oružanom** borbom - organiziranje otpora i poslije stalni uzrast NOP, bez većih kriza i zastoja - spada u red **najvećih Vinodolskih narodnih i oslobodilačkih** pokreta i najbrojnijeg sudjelovanja naroda u Vinodolu, u njemu, u tako složenim međunarodnim i unutrašnjim uvjetima. Radi toga u Vinodolu nije došlo do političke podvojenosti stanovništva: - Nezavisna država Hrvatske s ustašama i Antom Pavelićem dočekana je s rezervom, čime se je izbjegao i nacionalističko-genocidni sukob sa susjednim srpskim narodom (Drežnica, Gornji Brinjski kraj) i građanski rat. Suprotno, vinodolski Hrvati su ohrabрили drežničke Srbe u borbi protiv okupatora i ustaša i pomogli da ne postanu međusobni ni nacionalni neprijatelji (a četništvo, kao i domobranstvo-ustaštvo ovdje, mogli su biti alternativa!),

¹⁵ P. Frković, Razvoj NOV i novi okupatori, VZ/4, str. 59. Na partijskoj konferenciji kotara Novi 2. srpnja 1945. navodi se da je u toku NOB samo iz novljanskog kotara bilo 1028 boraca (što podrazumijeva u vojnim jedinicama), a poginulo 105 članova KPH i SKOJ-a (M. Plovanić, osobna arhiva).

¹⁶ U "Primorskom vjesniku" br. 132 objavljeno je da je samo u trogodišnjem ratu bilo zatočeno i zatvoreno 706 pučana, a ovdje se ne spominje 1500 prognanika, najviše iz Bribira i gornjeledenčkih sela i Donjeg Zagona, vidi A. Giron, Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Istra poslije kapitulacije Italije do oslobođenja, Dometi 8-10, Rijeka 1976. g.

¹⁷ Narodni heroji VZ/2, Crikvenica 1981. g. str. 253-295.

¹⁸ Vinko Antić, Radnički pokret do 1941. g1 VZ/1. str. 37

što je imalo pozitivne posljedice i u domovinskom ratu. Isto su tako političko stranački odnosi dovedeni na zavidnu razinu, što je sudjelovanjem većeg dijela vodećih ljudi, članova Hrvatske seljačke stranke u NOB davalo pokretu dodatnu snagu i stabilnost.

2. Osobenost NOB u Vinodolu čini i svojevrsna samoinicijativnost za oružanu borbu i "**vlastite snage** koje su je pokretale. Prvi ustanici su sami odlučili (uz opće orijentacije vodstva KP s Titom na čelu) o utemeljenju prvog partizanskog, a to znači vojnog uporišta na Viševici 28. srpnja 1941. g., kao i o prvim vojnim (oružanim) akcijama: 9. rujna 1941. g. miniranje pruge kod Liča, 27.-28. rujna 1941. g. prve oružane borbe s italijanskim snagama na Stalku. Dolazili su u pomoć i drugovi iz rukovodstva¹⁹, ali su tijekom cijelog rata u štabovima četa i bataljona, dijelom i brigada, u Narodno oslobodilačkim odborima (NOO), antifašističkim organizacijama "vodeći" bili domaći ljudi, pučani, koji su dobro poznavali zavičaj i narod - što je bio važan čimbenik uspjeha borbe Vinodolaca. Pokret u Vinodolu se istovremeno otvarao prema užoj i široj regiji, posebno Gorskom kotaru, ali još prije kapitulacije Italije i prema Istri. Za rezultate cijelog rata u Vinodolu i u zemlji - za oslobođenje i pobjedu - presudno je da su postignuti vlastitim snagama, što je bio odlučujući činitelj i za Hrvatsku koja se na kraju II. svjetskog rata našla u antifašističkoj savezničkoj koaliciji, zajedno sa SSSR, Engleskom i Amerikom, zemljama pobjednicama. To je bila i garancija da se ne vrati kraljevina, pa i mogući četnički revanšizam. Tri godine kasnije, 1948.g. bio je to i ostao temeljni čimbenik otpora Staljinu i Informbirou (povijesno "NE") i očuvanju nezavisnosti. Desetak godina kasnije, 1961. g. i postajanje vodećeg faktora u pokretu nesvrstanih i političkog partnera sa većinom država u vijetu. Uvođenje novog modela ("eksperimenta") u socijalistička društva - samoupravljanja, u osnovi na demokratskom kursu, uz ono "ne" Staljinu bio je to i prvi proboj na državno-birokratski staljinizam, a time i doprinos njegovom povijesnom urušavanju davno prije pada Berlinskog zida.
3. U oslobodilačko-antifašističkoj borbi Vinodolci su sa širom zajednicom ostvarili sva **tri cilja NOB**. Prvo oslobođenje od okupatora, odnosno eliminiranje povijesne opasnosti da se rezultat talijanske, a kasnije nje-

¹⁹ Viševički prvi partizanski logor, odnosno jedinica boraca dobila je potkraj kolovoza 1941. g. vojnostručnu pomoć u osobi diverzanta Ivana Hariša-Gromovnika, španca, kao i znatnu političku pomoć od Josipa Brnčića iz Selaca, Josipa Đerđe iz Novog, a prilikom obilaska i prof. Ive Marinkovića. 9./10. rujna dolaze na Viševicu Veljko Kovačević i Ivo Vejvoda, a u proljeće 1942. g. na kratko i Anka Berus, instruktora CK KPH.

mačke okupacije, u slučaju njihove pobjede pretvori u stanje **gubljenja** nacionalne samobitnosti, samostalnosti i slobode, i zadržavanja naci-fašističkog poretka, obratno - pobjedom savezničke koalicije (SAD, V. Britanije, SSSR-a) da se preko jugoslavenske vlade u izbjeglištvu - u Londonu - vrati kralj, a četnici ostanu njihova vojska. Drugo, ostvaren je politički cilj - stvaranje nove vlasti, odnosno društvenog uređenja, od općinskih, kotarskih narodno-oslobodilačkih odbora (NOO) do državni vlasti - ZAVNOH-a (i AVNOJ-a), čime se osiguravala izborena sloboda i ravnopravnost, odnosno razvoj slobodne demoratske Hrvatske, kasnije samo formalno proglašene, ali u stvari **prve republike** u povijesti hrvatskog naroda. Vinodolci su se u okviru NOB-e borili ne za unitarnu i monarhističku Jugoslaviju, već za demokratsku **federativnu** Jugoslaviju u kojoj je zajedništvo počivalo na načelu samoodređenja i ravnopravnosti naroda, što se i ostvarilo. Prvi put su žene i omladina iznad 18 god. ostvarile politička prava (pravo izbora), a stvarni napredak učinjen još u ratu, u "partizanskoj demokraciji" mogle nastaviti u odlučivanju i upravljanju u lokalnim zajednicama i šire, posebno veći dio siromašnog i ranije politički pasivnog pučanstva. Treći, **socijalni** cilj, neskriven, ali ne suviše istican i u provedbi ne rigorozno revolucionaran, u početku običajno, a već tokom rata i pravno utemeljen - vodio je jednakosti i pravu na jednake uvjete, socijalnu sigurnost i stabilnost. Građani su dobili pravo na besplatno obrazovanje za sve, zdravstvenu zaštitu, mirovinu prema radnom stažu, dječji dodatak (doplatak), socijalnu zaštitu, pravo na rad i time veću razinu zaposlenosti, stanarsko pravo, mogućnosti za kulturni život, itd. Nedugo iza rata socijalni ciljevi izraženi kao društveni, "zemlja seljacima, tvornice radnicima" nadošli su u kontinuitetu NOB-a kao nacionalno-oslobodilačke, političke i socijalne borbe puka i naroda.

BORCI BRIGADE "MATIJA GUBEC"

4. U Vinodolu, sa 16000 stanovnika, gotovo u cjelini hrvatskog, već se krajem 1941. g. formirao **oslobođeni teritorij**²⁰, koji je što naseljen (gornje planinska sela), što pokriven šumom, činio 80% predjela kotareva Crikvenice i Novi. S Drežnicom (poslije kapitulacije Italije i Gorskim kotarom) vinodolski oslobođeni teritorij, koji je to ostao u toku cijelog rata, bio je presudan, već i zbog prekida prometnice Novi-Ogulin, posebno s juga, da se neprijatelj blokira, povuče u male garnizone - u "žicu"

²⁰ P. Frković, Slobodni teritorij u Hrvatskom primorju 1941. g. VZ/2, str. 71.-3.

Borci brigade "Matija Gubec"

i onemogućiti proganjanje i pljačku naroda, ali i sječu šume. Istovremeno je postao stacionarom svih vojnih i civilnih ustanova, veliki kompleks za gospodarstvo, pa i prostor za zaštitu stanovništva. Svojevršno glavno uporište i logistički oslonac NOB - slobodni teritorij bio je stalno povezan s Vinodolskom dolinom i priobaljem, jer je uz garnizone na malim lokalitetima starih "gradova" Ledenica, Bribira, Grižana, Drvenika i drugim manjim mjestima za vrijeme talijanske okupacije i samo u Novom i Crikvenici za vrijeme njemačke okupacije - cijeli Vinodol bio **poluoslobođeni** teritorij i aktivitetom na cijelom prostoru što je pokretu davao dodatnu stabilnost. Uvjeti i dinamičnost pokreta posljedično su dovodili do maksimizacije doprinosa ovog dijela stanovništva ("izvori mobilizacije iscrpljeni") i u oružanom i u ekonomskom dijelu. I obratno, uporna aktivnost pučanstva pojačavala je represalije neprijatelja, koje su po obimu i grubosti bile među najtežima u Hrvatskoj u II. svjetskom ratu.

5. Ratom izmučeno i još više osiromašeno stanovništvo Vinodola, posebno gornje planinskim krajevima, doživljavalo je sudjelovanjem u NOB svojevršni **preporod** i steklo nove ekonomske i kulturne životne uvjete. Uoči rata ledeničko-krmpotska općina imala je 51,52% nepismenih, slično Zagoni, (koji je pripadao općini Novi, u kojoj je ukupno bilo 29,47% nepismenih), Bribir s 26,52%, Drivenik s 27,66%, Sv. Jakov s 28,42% (općina Crikvenica 14,09%²¹ (74), Gornja zagonjska sela (5 sela sa 714 stanovnika), živjeli su tako reći izolirano, živeći od stoke i po-

²¹ P. Frković, Slobodni teritorij 1941. g. VZ/2, str. 97.

sebnom od tovarnog prometa drvom (s priobaljem), a nešto otvorenija gornjeledenička sela (s oko 1500 žitelja) od šumsko-kirijaške djelatnosti, uz stoku i poljodjelstvo, a slično i krmpotska sela. Upravo su ova naselja postala središta štabova i vojske, općinskih i kotarskih ustanova, komandi mjesta i područja čije je stanovništvo bilo u stalnim susretanjima s vrlo raznorodnim ljudima - i profesorima i umjetnicima, političarima i zapovjednicima, što je, potaknuto socijalno-kulturnim ciljevima NOB pomagalo mnogim, posebno iz generacije mladih da se afirmiraju, "uzdignu", postanu i sami dužnosnici, zapovjednici, učesnici kulturno-umjetničkih grupa, učitelji, učenici, stručnjaci i dr. Poslije oslobođenja ovi su krajevi doživjeli najveću **migraciju** prema Vinodolskoj dolini i priobalju, ali i prema Rijeci i dalje, stanovnici su napustili mnoge siromašne "dolce" i naselja, kirijašenje su postupno preuzeli kamioni, a mladi se zapošljavali u novopodignutim industrijskim, turističkim i drugim poduzećima²².

6. Vinodolci, u okviru šire regije, davali su svesrdnu pomoć organizaciji **borbe Istrana**, što je kao motiv ležalo u samim domoljubnim osjećajima, poticanim i nepodjeljenom njihovom antifašističkom i nacionalnom raspoloženju. U toku Italijanske ofenzive na partizanske snage na Risnjaku (travanj-lipanj 1942. g.) formirana su i dva bataljona "Vladimir Gortan", koji su sa bataljonom "Goranin" ušli u sastav II Primorsko-goranskog odreda (PGO), čiji je komandant bio crikvenički španac Nikola Car. Kapitulacijom Italije od Štaba XIII divizije u novoformirani Operativni štab za Istru imenovan je Josip Skočilić-Jakovljević, koji je osnivanjem 43. Istarske divizije 29. kolovoza 1944. g. u Čabru ostao na dužnosti komesara, a Andrija Tus njegov zamjenik. Od političkih kadrova u Istru su upućeni mnogi, a među njima Ivica Gašparović-Gašo, koji je bio i prvi sekretar Oblasnog komiteta SKOJ-a za Istru, i tu poginuo, krajem 1943. g. Mate Kršul preuzima dužnost sekretara Oblasnog komiteta KPH za Istru, a u omladinska rukovodstva i antifašističkog fronta žena otišli su Naco Žvanović (tada predsjednik KO USAOH-a Novi), Slavko Blašković, Srećko Mureta, Nada Tonković i mnogi drugi.

²² Ratna i posebno poslijeratna pomicanja stanovništva izmijenilo je lokalnu demografsku sliku i imalo niz posljedica koje bi mogle biti predmet drugih studija, jer je u migraciju uključeno i stanovništvo iz drugih krajeva Hrvatske i Jugoslavije, odnosno Bosanci, Srbi, Albanci, Makedonci i dr. Prema popisu stanovništva iz 1939. g. Vinodol je imao 20.839 stanovnika i to: Kotar Novi 8.410, a Kotar Crikvenica 12.420, odnosno općina Ledeničko-krmpotska 3.069 (P. F. slobodni teritorij). Prema popisu stanovništva iz 1948. g. Vinodol je imao 15.542 stanovnika, a 1981. g. 18.000 stanovnika (statistički godišnjak SR Hrvatske, 1989. g.)

7. Na relativno malom prostoru i malog broja stanovnika uzdiglo se desetak **vodećih ljudi**, od čelnog prvoborca Tome Strizića, do komandira četa, bataljona, brigada, odreda, divizija, komandi mjesta i područja. Izdvoji li se samo komandante i komesare brigada, odreda i divizija to su: Nikola Car - Crni, Josip Skočilić - Jakovljević, Ivan Stipaničić, Vlado Matetić, Jovo Lončarić, Vlado Lončarić, Vicko Antić, Stanko Kombol, Stevo Lakić, Mihovil Antonić, Anton Kargačin, Andrija Tus, Vlado Car - gotovo svi budući generali, uz još Ivana Baričevića i Antona Tusa (11 ukupno, uz preko 300 oficira-časnika). U političkim ustanovama i organizacijama u

Nikola Car Črni – prvi komandant bataljona "M.Gubec"

prvom su redu vijećnici AVNOJ-a i ZAVNOH-a koji su sudjelovali u donošenju sudbonosnih odluka za naš narod: na prvom konstitutivnom zasjedanju ZAVNOH-a u Otočcu (lipanj 1943. g.): Vladimir Car, Petar Komadina, Šimun Marušić, Mate Kršul, Milan Mataija (umro 1943. g.), Vlado Matetić, Tomo Strizić; na II zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu (29. i 30. studeni 1943. g.): Nikola Brozina (HSS), Petar Komadina i Tomo Strizić, a nije prisutan četvrti vijećnik Mate Kršul. Znači da su vijećnici AVNOJ-a birani iz redova vijećnika ZAVNOH-a (osim Nikole Brozine)²³, kao i njihova dva zamjenika Šimun Marušić i Vlado Matetić. Na zadnjem, ratnom III zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, 9. svibnja 1944. g. sudjelovali su isti vijećnici, kao i na prvom poslijeratnom - IV zasjedanju u već oslobođenom Zagrebu²⁴. Vinodolci su imali i vodeća mjesta u okružnim ustanovama i organizacijama: prvi predsjednik Okružnog NOO za Hrvatsko primorje bio je Petar Komadina, sekretari Okružnog komiteta KPH - Mate Kršul i Jurica Knez, sekretari Okružnog komiteta

²³ Ivanka Pavlić, vijećnici II. zasjedanja AVNOJ-a, VZ/4, str. 257.

²⁴ Nisu navedena imena drugih sudionika-rukovodilaca u NOB koji su bili u Glavnom štabu Hrvatske, Izvršnom odboru ZAVNOH-a, povjerenstvima ZAVNOH-a i prve hrvatske vlade, glavnim odborima antifašističkih organizacija (USAOH, AFŽ), kao i vojnim jedinicama i organizacijama diljem Hrvatske, posebno u Slavoniji.

SKOJ-a - prvi Vlado Car, Vale Lončarić, Stipe Tonković (koji je odmah iza rata bio istovremeno i predsjednik Okružnog odbora USAOH-a), prva predsjednica Okružnog odbora AFŽ-a Genoveva Tomić. Posmrtno su proglašeni narodnim herojima - tim najvišim odličjem NOB - Tomo Strizić iz Bribira (poginuo 16. lipnja 1944. g. u blizini Fužina), om-ladinka, poručnik Anka Pađen iz Ledenica, na II kongresu USAOJ-a u Drvaru (2.-5. svibnja 1944. g.) birana za člana Centralnog vijeća USAOJ-a, poginula u jurišu na rijeci Dobri 10. ožujka 1945. g. u 21. go-dini, Nikola Car Crni, prvi komandant prvog partizanskog primorsko-goranskog bataljona "Matije Gupca" (10.X 1941. g.), kasnije komandant II PG odreda, poginuo 1942. g. Za života odlikovanje Narodnog heroja dobili su Vicko Antić, komandant XIII PG divizije, španski borac i Josip Skočilić-Jakovljević, komesar 43. Istarske divizije, oba umrla 2000., od-nosno 2001. g. Kao zavičajne heroje narod je prihvatio i Slavišu Vajner Čiču -Romanijskog, koji je rođen u Novom i Viktora Bubnja iz Fužina, koji je 1941. g. započeo djelovati u Crikvenici. Svim narodnim herojima podignuti su spomenici u rodnim mjestima²⁵, a bili su u crikveničkom parku i sve njihove biste, uklonjene dolaskom HDZ na vlast 1990. g. Uklonjena su i imena ulica Tome Strizića u Novom (ostala je ulica na Sušaku), Anke Butorac i drugih, također u Novom, u blažem ob-liku u Crikvenici, a sačuvana su u Selcima. Antifašizam i sudjelovanje Vinodolaca u NOB ostaje civilizacijska tečevina i hrvatskog naroda i bilo bi apsurdno i nečasno prešutjeti, omalovažiti ili pustiti zaboravu i ovu dostajanstvenu borbu, njene borce i heroje.²⁶

DODATAK

ŠTO NIJE DOVOLJNO OBRAĐENO O NOB-i U VINODOLU

Uz bibliografiju, ostalo bi a) **vrednovanje** relativno velikog pisanog (štam-panog) fundusa znanstvenih radova, analitičkih opisa događaja i organizacija pokreta (NOB), dokumentacije i vrlo malo memoarskih zapisa. Procijenilo bi se što i kako je obrađena i situirana borba Vinodolaca u povijesnoj litera-turi Hrvatske, pa i Jugoslavije (Vojni institut i dr.); b) novim istraživanjima i

²⁵ U svim mjestima Vinodola podignuti su i spomenici palim borcima (najveći broj je rad akademskog kipara Zvonka Cara), uređena groblja poginulih boraca i žrtava fašističkog terora, među kojima se posebno izdvajaju partizansko groblje u Bribiru u kojeg su 2003. g. ugrađene poimenično spomen ploče 41 žrtve fašističkog terora (italijanskih i njemačkih okupatora).

²⁶ Napomena: recenzent ovog rada je Mladen Plovanić, povjesničar

obradom **popunila** bi se povijesna zbilja - niz događaja, činjenica, segmenata, životnih situacija NOB-e da bi se dobila i nova građa, valorizacija, ali i poticaj za sinteze. Neki takvi sadržaji koji bi zahtijevale dodatnu obradu se ovdje navode:

1. Stanovništvo - pozadina

- a) **represalije** okupatora (zločini): italijanski zatvori, konc.logori: Bakar, Kraljevica, Udine-(odvođenje, život, ishrana, veze...), streljanja, paljenje naselja-Gornje Ledenice, Zagon, grad Bribir) itd.
- b) **progon** stanovništva: zbjegovi (izbjeglice) - za gornjeledenička sela zbjeg Beronjica i drugi, "barake" u šumi, civilni logori, nastambe u popravljenim od okupatora ranije zapaljenim kućama (u šumskim predjelima) dijela proganog stanovništva Bribira (njemačka okupacija);
- c) **život** stanovnika "u žici" za vrijeme italijanske okupacije (u 12 mjesta), odnosno unutar njemačkih garnizona (Novi, Crikvenica);
- d) **javne službe**, posebno škole, sudstvo, zdravstvena pomoć i sl. pod vlašću NDH, odnosno unutar talijanskih, kasnije njemačkih garnizona;

2. Vojska - borci

- a) naši Vinodolci u **vojnim** jedinicama **izvan** primorsko-goranskog područja, kao Lojzo Spoja, među prvim ustanicima u Srbiji, Milan Kalafatić u francuskom pokretu otpora, borci u X. zagrebačkom korpusu, u pratećem bataljonu Vrhovnog štaba (oko 30, vidjeti knjigu Vitomira Grbca, Rijeka 2002.), odlazak na obuku u Bari (tenkisti, prekomorske brigade),
- b) **komanda** područja za Hrvatsko primorje (komandant i komesar su Vinodolci) cijelo vrijeme u bribirskoj šumi i Bulićima, komande mjesta Novi i Crikvenice (ustrojstvo, funkcije, djelovanje, borci, komandanti ...).

3. Narodna vlast - NOO

Uz dosadašnji formacijsko-organizacioni opis dodatno više o vlasti kao ustanovama, ljudima, djelovanju s narodom, boravištu (logori), samoodržavanju, sigurnosti, vezama itd. (kotarski i općinski NOO). Posebno o informativnoj djelatnosti ("Prop-odjeli" pri Kot. NOO), tiskanju vijesti i dr., rasparčavanju, čitanju. Štamparija Okružnog NOO na Crnom vrhu (Smolnik) tiskana izdanja.

4. O "drugoj strani"

- a) **civilna vlast** (NDH), posebno u doba Italijanske okupacije i posebno njemačke okupacije: struktura, nadležnosti, djelovanje, stanovništvo i vlast, stvarna pozicija vis-a-vis okupatora, isto prema NOB-e (i NOO);
- b) **oružničke postaje** (žandari) NDH, broj, nadležnost, djelovanje (isto - odnos i položaj prema okupatoru i NOB);
- c) **Vinodolci u domobranstvu**, mornarici, avijaciji NDH, odnosno u sastavu okupatorskih snaga i ustaškim vojnim i civilnim ustanovama, kao što su predstojnici, načelnici, logornici, ministri u Vladi (dosad je popis

objavljen za Novi, Novljanski zbornik, knjiga 4. g. 2000.);

5. **Katoličko svećenstvo**, djelovanje, odnos prema okupatoru, prema NDH, odnos prema NOB-i;
6. Stanovnici - stradalnici u ratu, uz opis okolnosti u kojima su i zašto neki **sudeni i kažnjeni** po odluci ili presudi vojnih sudova (pri Komandi područja) ili drugih ustanova NOB (ranije), odnosno ubijeni ili nestali u drugim dijelovima zemlje ili svijeta (dosad popis objavljen pod neadekvatnim naslovom i sadržajem, za Novi, Novljanski zbornik 3, god. 1995.);
7. **Iseljenici** iz Vinodola u svijetu - njihov odnos i doprinos NOB (saveznici su naše iseljenike poslali u prve misije saveznika kod štabova NOV, među ostalim i XIII. divizije), podrške i prikupljanja pomoći.

Ovom upotpunjavanju povijesti NOB mogli bi se dodati poslijeratni naponi na očuvanju spomena i baštine, kao što su pregled spomenika palim borcima (uz fotografije i kratak opis), partizanskih groblja, spomen ploča, muzejskih eksponata i zbirki, naziva ulica, ustanova i dr. Vrijedno pažnje bilo bi i pisanje o još živim borcima i njihovim sjećanjima, organizaciji saveza antifašističkih boraca (SAB) i podmlađivanju organizacije antifašista, važnijim datumima iz NOB i proslavama, kao i oživljavanje interesa mladih za događaje u kojima su sudjelovali njihovi djedovi i bake, pradjede i prabake, posebno u školama.

Sažetak

U treći nastavak priloga Vinodolci u oslobodilačkoj i antifašističkoj borbi donosi pregled sudova, civilnih i vojnih, koji su djelovali na ovom području, kao i o obavještajne djelatnosti. Osnivanjem i radom sudstva osnažen je legalitet nove vlasti i načelo po kojem nitko ne može biti osuđen bez suda. Tijekom 1944. i 1945. godine vladaju teški ekonomski uvjeti, koji do krajnosti iscrpljuju stanovništvo i ustanove, ali istovremeno, oslobađanjem Dalmacije u ranu jesen 1944., raste nada. Obavljaju se pripreme za dolazeću slobodu. Vinodol oslobađanju jedinice 19. dalmatinske divizije do 16. travnja 1945., a XIII. primorsko-goranska divizija oslobađa Ogulin, Lokve, sudjeluje u borbama za Sušak, te se u njenim najtežim bitkama s 97. njemačkim korpusom zaustavlja u Ilirskoj Bistrici, gdje 25. lipnja prestaje djelovati kao ratna formacija, u skladu s novom organizacijom Narodnooslobodilačke vojske. Autor na kraju članka daje rezime važnijih značajki i posljedica NOB za ovaj kraj, te upozorava na neke događaje koji u dosadašnjoj literaturi još uvijek nisu dovoljno obrađeni.

Ključne riječi

Pravosuđe, saveznici, vlada, oslobođenje, narodnooslobodilačka vojska, stanovništvo, završne operacije.

Summary Stipe Tonković

People from Vinodol in the War of National Liberation: Part III

The third part of the paper "People from Vinodol in the War of National Liberation" brings a review of opinions, civilian and military, that were active in this area as well as intelligence activities. With the founding and working of

the judicial system the legalisation of the new government was made stronger as well as the principal that no one can be convicted without a trial. During 1944 and 1945 a difficult economical situation was present that exhausted the population and institutions, but at the same time new hope emerged with the liberation of Dalmatia in early autumn in 1944. Preparations were being made for the new freedom. The 19th Dalmatian Division liberated Vinodol on the 16th of April 1945. The 8th Primorsko-Goranska Division liberated Ogulin, Lokve and was active in battles for Sušak. It was also active in the most difficult battles against the 97th German Corps. After these battles it stops its activity at Ilirska Bistrica where on the 25th of June it ceases to exist as a war formation in accordance with the new organisation of the National Liberation Army. At the end the author gives a summary of more important features and consequences of the War for National Liberation in this region and it draws attention to some events that haven't been sufficiently analysed in today's literature.

Keywords

Judicial system, ally, liberation, National Liberation Army, population, final operation.

Autor

Stipe (Stjepan) Tonković, Novi Vinodolski, profesor filozofije sa sociologijom, andragog, publicist, u mirovini